

ZAGŁADA
ŻYDÓW POLSKICH
W CZASIE
II WOJNY ŚWIATOWEJ

**MATERIAŁY DLA
NAUCZYCIELA**

WARSZAWA 2005

Wprowadzenie: Adam Puławski

Kalendarium, biogramy, słownik pojęć, wybór materiałów, opracowanie: Adam Puławski

oraz Agnieszka Jaczyńska i Dariusz Libionka

Materiały dydaktyczne: Agnieszka Jaczyńska, Wiesława Młynarczyk, Robert Kuwałek, Bogusław Jędruszczak

Redakcja: Piotr Chojnacki

Korekta: Katarzyna Bażyńska-Chojnacka

Projekt graficzny: Krzysztof Findziński

Redakcja techniczna: Andrzej Broniak

Skład: Agencja Poligraficzna Sławomir Zych

Druk: EFEKT

Zdjęcia na okładce teczki pochodzą ze zbiorów Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego – Muzeum Byłego Obozu Zagłady w Sobiborze (pierwsza strona) i Żydowskiego Instytutu Historycznego (ostatnia strona: Łosice przed deportacją Żydów i po niej), a na okładkach broszur ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej

Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu

ISBN 83-89078-87-2

SPIS TREŚCI

Omówienie zawartości pakietu	5
Scenariusze lekcji	6
Proponowane trasy wycieczek	22
Ćwiczenia z tekstem źródłowym	26
Przykładowe tematy esejów	33
Bibliografia dla nauczyciela	34

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Pakiet edukacyjny *Zagłada Żydów polskich w czasie II wojny światowej* ma pomóc nauczycielom w przekazywaniu, a uczniom w przyswojeniu wiedzy o niewyobrażalnym mordzie blisko 6 mln europejskich Żydów, w tym 3,5 mln Żydów polskich. Służyć ma również ciągłemu kształtowaniu żywej pamięci o tych wydarzeniach, przede wszystkim o ofiarach, ich cierpieniach i śmierci, a także odwadze i determinacji tych, którzy przeżyli. Ma przypominać o sprawcach, ich ideologii i postawach, często pełnych nienawiści i pogardy dla życia, ale też zachowaniach przez Hannah Arendt nazywanych „banalizacją zła”. Wreszcie ma pokazać zachowania i postawy świadków Shoah, których zróżnicowanie najlepiej pokazują zapiski doktora Zygmunta Klukowskiego ze Szczepieszyna. Pamięć o ofiarach powinna mieć wymiar uniwersalny i ogólnoludzki – Zagłada stanowiła przecież pogwałcenie powszechnie przyjętych zasad i zamach na ludzkość, ale też lokalny – Shoah to również śmierć „moich sąsiadów”.

Pakiet dzieli się dwie części: materiały dla ucznia oraz dla nauczyciela. Materiały dla ucznia obejmują esej omawiający przyczyny, poszczególne etapy i bilans Zagłady oraz słownik pojęć, biogramy, tablicę synchronistyczną, materiał źródłowy i fragmenty opracowań najwybitniejszych badaczy Shoah. Niektóre teksty i zdjęcia na załączonych planszach porażają swoją wymową, ale zamieszczono je celowo, gdyż tragizm i okrucieństwo wydarzeń stanowiły nieodłączny element Zagłady – tak po prostu było.

W części dla nauczyciela znalazły się dwa scenariusze lekcji historii, zarówno na poziomie gimnazjalnym, jak i ponadgimnazjalnym, oba świadomie wykorzystujące tę samą relację Lipmana Sznajdera z Chełma. Autorzy pakietu chcieli pokazać w ten sposób, iż jeden materiał źródłowy może być skutecznie wykorzystany w nauczaniu na różnym poziomie. Scenariusz dla gimnazjum, przedstawiający Zagładę przez pryzmat losów rodziny żydowskiej z Chełma, a przez to w szczególny sposób kładący nacisk na „historię lokalną”, można modyfikować wykorzystując dzieje rodziny z innego polskiego miasta. Przybliżenie historii miasta ma podkreślić wielokulturowy charakter przedwojennej Polski. Z kolei skupienie się na relacji Sznajdera powinno wywołać wśród uczniów empatię wobec ofiar Zagłady. Na lekcję polskiego przygotowano scenariusz wykorzystujący technikę „dramy”. Czwarty scenariusz przeznaczony jest na lekcję wiedzy o społeczeństwie lub godzinę wychowawczą. W pakiecie znajdują się też dwie propozycje wycieczek edukacyjnych, przykładowe tematy esejów dla uczniów szkoły ponadgimnazjalnej oraz arkusze zadań do nowej matury. Bogaty materiał źródłowy daje nauczycielowi możliwość prowadzenia lekcji według własnych pomysłów.

Zarówno w części dla nauczyciela, jak i dla ucznia zamieszczono bibliografie.

Autorzy pakietu mają nadzieję, że spotka się on z przychylną reakcją czytelników.

SCENARIUSZ LEKCJI HISTORII DLA UCZNIÓW GIMNAZJUM

AGNIESZKA JACZYŃSKA

Historia pewnego miasteczka. Zagłada Żydów polskich na przykładzie Chełma

Temat przewidziany jest do realizacji w III klasie gimnazjum na dwóch lekcjach historii (90 minut).

Cele lekcji

- uczeń potrafi odpowiedzieć na pytanie, czym była Zagłada Żydów,
- uczeń potrafi scharakteryzować niemiecką politykę wobec Żydów w okresie okupacji,
- uczeń umie omówić warunki życia Żydów podczas kolejnych etapów ich eksterminacji,
- uczeń doskonali umiejętność postrzegania historii przez pryzmat najbliższej mu okolicy,
- uczeń doskonali umiejętność pracy ze źródłem oraz pracy w grupie,
- uczeń kształci umiejętność prezentacji,
- uwrażliwienie uczniów na problem nienawiści wobec innych, których wyrzuca się poza nawias społeczeństwa, co może doprowadzić do działań nacechowanych przemocą i okrucieństwem,
- uzmysłowienie uczniom, że nawet w obliczu zagrożenia i śmierci człowiek zdolny jest do przeciwstawienia się złu, także wtedy, gdy sytuacja wydaje się beznadziejna, chociaż równolegle występują postawy współuczestnictwa w zbrodni,
- uświadomienie uczniom, że w wyniku Holokaustu doszło do zniszczenia wielowiekowej tradycji współżycia Polaków i Żydów, obywateli jednego państwa.

Metody dydaktyczne

- praca w grupach,
- prezentacja,
- analiza tekstów źródłowych,
- praca z mapą,
- rozmowa nauczająca,
- elementy wykładu.

Środki dydaktyczne

- podręcznik do historii dla klasy III gimnazjum,
- współczesny plan Chełma (w przypadku modyfikacji scenariusza dla przedstawienia historii innej miejscowości należy użyć stosownego planu),
- materiały źródłowe z pakietu edukacyjnego (fragmenty relacji Lipmana Sznajdera z Chełma, karty z fotografiami).

Przebieg lekcji

Wyjaśnij uczniom, czym będą zajmować się na dzisiejszej lekcji. Zwróć ich uwagę na fakt, że problem Zagłady jest często prezentowany poprzez analizę procesu decyzyjnego, co ma pokazać, w jaki sposób ideologia nazistowska stała się podstawą

działań Trzeciej Rzeszy wobec Żydów i kiedy zapadła decyzja o czasie i formie „rozwiązania kwestii żydowskiej”. Podkreśl, że dzisiaj chciałbyś jednak, aby uczniowie spróbowali spojrzeć na problem przez pryzmat losów konkretnej rodziny, mieszkającej w konkretnym miejscu – Chełmie, mieście w województwie lubelskim, które przed wojną zamieszkałe było w około 50 proc. przez ludność żydowską. Istnieje ono nadal, ale m.in. w skutek zagłady Żydów ma dziś zupełnie inny charakter.

Rekapitulacja wtórna

Odwołując się do wcześniejszych zajęć, poproś, aby jeden z uczniów przypomniat główne kierunki antyżydowskiej polityki Trzeciej Rzeszy po dojściu Hitlera do władzy. Zapytaj, jakie były jej skutki. Następnie drugi z uczniów powinien krótko nakreślić przebieg działań wojennych do końca 1942 r.

Po wypowiedziach uczniów przybliż im wielokulturowy charakter Chełma z okresu dwudziestolecia międzywojennego ze szczególnym uwzględnieniem miejsca ludności żydowskiej. W tym celu możesz posłużyć się przygotowanym wcześniej wspólnym planem miasta z nałożonymi nań symbolami miejsc związanych z kulturą i religią chełmskich Żydów oraz nazwami ulic z epoki. Swoją opowieść możesz zilustrować fotografiami z tamtego okresu.

Wprowadzenie nowych zagadnień

Podziel klasę na cztery grupy i każdej z nich daj fragment wspomnień Lipmana Sznajdera z Chełma wraz z instrukcją. Rozdając uczniom instrukcje i materiały do pracy podkreśl, że relacje są źródłem specyficznym, zaś przy jego analizie należy brać pod uwagę m.in. kto jest autorem relacji, kiedy powstała; istotny jest też stopień zaangażowanie relanta.

Grupa nr 1

Fragmety opisujące wydarzenia z września 1939 r.

Treść instrukcji

Na podstawie fragmentów tekstu określcie:

- jak z perspektywy autora wspomnień wyglądały pierwsze dni wojny,
- jakie przeżycia ukształtowały jego pierwsze wyobrażenia o wojnie,
- jakie były postawy ludności żydowskiej wobec zmieniających się okupantów,
- w jaki sposób niemieccy okupanci traktowali chełmskich Żydów w początkowym okresie okupacji.

Zwróć uwagę uczniów, aby starali się oddać uczucia i stan emocjonalny ludzi, którzy stanęli w obliczu zagrożenia życia.

Grupa nr 2

Fragmety opisujące kolejne zarządzenia i działania niemieckie wymierzone w ludność żydowską.

Treść instrukcji

Na podstawie fragmentów tekstu:

- wskażcie przykłady zarządzeń niemieckich władz okupacyjnych ograniczających swobodę życia Żydów w mieście oraz wymierzonych w ich bezpieczeństwo,
- określcie, od jakiego momentu i na podstawie jakich przesłanek Lipman Sznajder i jego rodzina zaczęli zdawać sobie sprawę z ogromu niebezpieczeństwa i zagrożenia wiszącego nad wszystkimi żydowskimi mieszkańcami Chełma,
- wyjaśnijcie, skąd rodzina Lipmana czerpała wiadomości o rzeczywistych planach władz okupacyjnych wobec Żydów.

Grupa nr 3

Fragmety relacji opowiadające o postawach Żydów chełmskich wobec działań okupantów niemieckich.

Treść instrukcji

Na podstawie fragmentów tekstu określcie:

- jak członkowie rodziny Lipmana Sznajdera reagowali na otaczającą ich rzeczywistość, czy próbowali utrzymać dotychczasowy styl życia i więzy rodzinne,
- czy można wskazać różne postawy Żydów chełmskich w obliczu strachu i zagrożenia,
- czy autor relacji przytacza przykłady prób ratowania się przed Zagładą, jeżeli tak, to postarajcie się je opisać.

Można również spróbować zapytać o relacje między ludnością żydowską i polską, której przyszło współistnieć w okupacyjnej rzeczywistości. Podkreśl, aby uczniowie odpowiadając na pytania, zwracali uwagę na motywację działań opisywanych postaci. Poproś, aby starali się określić motywy w zależności od wieku omawianych osób.

Jeżeli podejmujesz ten wątek, należy wyjaśnić uczniom, że Polacy zajmowali różnorodne postawy wobec eksterminacji Żydów. Najczęstszą była obojętność, wynikająca chociażby z obawy o bezpieczeństwo własne i najbliższych, w obliczu kar grożących za udzielanie pomocy. Mimo to wielu Polaków, ryzykując życie własne i swoich rodzin, udzielało schronienia i pomocy Żydom. Udokumentowano około 9 tys. osób udzielających takiej pomocy w różnej formie. Należy również pamiętać o działalności powołanej przez Delegaturę Rządu RP na Kraj Rady Pomocy Żydom „Egota”. Według szacunków w pomoc Żydom na terenie okupowanej Polski zaangażowanych było około 200 tys. osób. Obok występowały postawy współuczestnictwa w Zagładzie: szmalcownictwo, denuncjacje, rabunki i udział w prześladowaniach.

Aby szerzej omówić problem postaw Polaków i Żydów wobec Zagłady, możesz posłużyć się także zamieszczonymi w pakiecie edukacyjnym fragmentami *Dziennika z lat okupacji Zamojszczyzny* Zygmunta Klukowskiego, relacją Guty Szynowłogi-Trökenheim oraz innymi podobnymi źródłami.

Grupa nr 4

Analiza wskazanych przez nauczyciela fragmentów tekstu oraz wybranych zdjęć z pakietu edukacyjnego w celu dokonania wyboru fotografii ilustrujących przeżycia Lipmana Sznajdera.

Treść instrukcji

Przeczytajcie otrzymane fragmenty tekstu oraz znajdźcie fotografie ilustrujące opowieść Lipmana Sznajdera.

Należy uprzedzić uczniów, że analizowane przez nich zdjęcia dokumentują losy Żydów z różnych miejsc okupowanej Polski.

Po zakończeniu prac w grupach poproś moderatorów grup o prezentacje. Zwracaj uwagę, czy uczniowie znaleźli odpowiedź na wszystkie postawione w instrukcji pytania. Na bieżąco koryguj wszelkie niedociągnięcia interpretacyjne i językowe. Przy prezentacji materiału grupy nr 1 wyjaśnij, że wydarzenia z września 1939 r. (np. w Chełmie i Szczepieszynie) miały pewien wpływ na postawy ludności polskiej wobec Żydów w okresie późniejszym. Po wypowiedziach trzech pierwszych grup poproś przedstawicieli grupy nr 4 o przedstawienie fotoreportażu. Zapytaj pozostałych uczniów, czy mają uwagi do sporządzonej ilustracji wydarzeń, które sami wcześniej omawiali. Zapytaj, czy ich zdaniem zaprezentowane zdjęcia oddają grozę i nieludzki charakter tamtych wydarzeń. Podkreśl, że to, iż wspomnienia chełmskiego Żyda zilustrowano zdjęciami z różnych miast i miasteczek świadczy z jednej strony o zaplanowanym i perfekcyjnym przygotowaniu przez Niemców Zagłady, która miała charakter totalny, z drugiej zaś o tym, że człowiek postawiony wobec groźby utraty życia, faktycznego braku wyboru targany jest wszędzie takimi samymi uczuciami.

Zwróć także uwagę, że Holokaust to nie tylko fizyczne unicestwienie 6 mln Żydów, ale także zagłada kultury Żydów środkowoeuropejskich, w tym polskich. Podkreśl, że oprócz miejsc Zagłady wspomnianych przez Lipmana, na ziemiach okupowanej Polski oraz ziemiach wcielonych do Rzeszy istniały inne obozy zagłady, gdzie ginęli Żydzi z całej Europy.

Reasumując lekcję, zapowiedz uczniom, że w ramach przywracania i kształtowania pamięci o tamtym przerażającym czasie oraz ku przestrodze, jak łatwo zniszczyć

wielowiekową tradycję, co prowadzi do ogólnej niepamięci, chętni uczniowie mogą zgłosić się do udziału w projekcie. Jego celem będzie odtworzenie śladów wielokulturowego Chełma z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz historii zagłady tamtego miasta. Wynikiem prac ma być historyczny szlak edukacyjny, po którym autorzy projektu będą oprowadzać swoich kolegów i zainteresowanych mieszkańców współczesnego Chełma.

SCENARIUSZ LEKCJI HISTORII DLA UCZNIÓW SZKOŁY PONADGIMNAZJALNEJ

AGNIESZKA JACZYŃSKA

Od izolacji do zagłady – los Żydów polskich w okresie okupacji na przykładzie historii rodziny Lipmana Sznajdera z Chełma

Temat przewidziany jest do realizacji w III klasie szkoły ponadgimnazjalnej na dwóch lekcjach historii (90 minut).

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- potrafić wskazać i scharakteryzować kolejne etapy zagłady Żydów dokonanej przez nazistów w okresie drugiej wojny światowej,
- umieć omówić warunki życia w gettach,
- potrafić porównać sytuację ludności żydowskiej i nieżydowskiej pod okupacją niemiecką,
- wiedzieć, czym była „Aktion Reinhardt”, znać jej przyczyny i skutki,
- potrafić wskazać różnice pomiędzy obozami zagłady, koncentracyjnymi i pracy,
- rozumieć pojęcia: ludobójstwo, Zagłada-Holokaust, getto, „ostateczne rozwiązanie”, deportacje, masowe rozstrzeliwania, Judenrat.

W trakcie lekcji uczeń rozwija umiejętności:

- krytyki źródła historycznego,
- analizowania i interpretowania tekstów źródłowych,
- analizy przyczynowo-skutkowej oraz formułowania ocen i wniosków.

Metody dydaktyczne

- rozmowa nauczająca,
- praca w grupach,
- analiza tekstów źródłowych,
- praca z mapą.

Środki dydaktyczne

- podręcznik do historii dla III klasy liceum,
- atlas historyczny, np. J. Tazbir, *Atlas historyczny od 1939 r. Szkoła średnia* (wyd. „Demart”).
- mapa ścienna, np. *Ziemie polskie pod okupacją 1939–1945; II wojna światowa w Europie IX 1939–V 1941; II wojna światowa – front wschodni 22 VI 1941–IV 1944* (wyd. „Demart”),
- materiały z pakietu – fragmenty tekstów źródłowych i opracowań naukowych, wybrane karty ze zdjęciami.

Przebieg lekcji

1. Rekapitulacja wtórna

Poproś wybranego ucznia o przypomnienie głównych etapów działań wojennych od ataku Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 r. do przełomu 1942/1943 r. Zwróć uwagę na takie fakty, jak podział ziem polskich pomiędzy okupantów niemieckiego i sowieckiego oraz zasięg podbojów niemieckich w Europie. Następnie poproś innego ucznia o przedstawienie głównych przejawów antyżydowskiej polityki Trzeciej Rzeszy do 1939 r. (ustawy norymberskie z 1935 r., „kryształowa noc”, emigracja żydowska z Niemiec, pierwsze obozy koncentracyjne). Podkreśl, że sytuacja w Niemczech nie pozostawała bez wpływu na stosunek innych społeczeństw do Żydów.

Wprowadzanie nowych zagadnień

2. Podziel klasę na cztery grupy i przydziel każdej z nich przygotowane wcześniej teksty źródłowe, fragmenty opracowań oraz wybrane karty ze zdjęciami:

- grupa I – telefonogram szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy Reinhardta Heydricha do dowódców grup operacyjnych Policji Bezpieczeństwa z 21 września 1939 r. (Wybór źródeł, tekst nr 1);
- grupa II – rozporządzenie generalnego gubernatora Hansa Franka o oznaczaniu ludności żydowskiej z 23 listopada 1939 r. (Wybór źródeł, tekst nr 2) i zarządzenie gubernatora dystryktu krakowskiego Ottona Wöchtera o utworzeniu getta w Krakowie z 3 marca 1941 r. (Wybór źródeł, tekst nr 4);
- grupa III – fragment książki Yitzhaka Arada *Belzec, Sobibor, Treblinka. The Operation Reinhard Death Camps* (Fragmenty opracowań, tekst nr 1) oraz rozkaz Heinricha Himmlera z 19 lipca 1942 r. ustalający termin zakończenia wysiedlenia ludności żydowskiej z Generalnego Gubernatorstwa (Wybór źródeł, tekst nr 10);
- grupa IV – rozkaz Heinricha Himmlera do Rudolfa Hössa, komendanta obozu Auschwitz, w sprawie wytypowania obozu oświęcimskiego do tzw. ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej (Wybór źródeł, tekst nr 5) i fragment opracowania Franciszka Pipera *Polityczne i rasistowskie przesłanki nazistowskiej polityki eksterminacyjnej i jej realizacja w KL Auschwitz* (Fragmenty opracowań, tekst nr 10).

Oprócz wskazanych tekstów źródłowych przydziel grupom I–III wybrane fragmenty relacji Lipmana Sznajdera z Chełma (Wybór źródeł, tekst nr 15):

- grupa I – fragmenty dotyczące wydarzeń z września 1939 r.,
- grupa II – fragmenty dotyczące wcielania w życie rozporządzeń niemieckich dotyczących położenia ludności żydowskiej;
- grupa III – fragmenty dotyczące przeprowadzenia „Aktion Reinhardt” w Generalnym Gubernatorstwie i podejmowanych przez Żydów prób ratowania się.

Polecenia dla grup I–III

Pytania do wybranych rozporządzeń niemieckich:

- Jaki to rodzaj źródła?
- Kiedy, gdzie i przez kogo zostało ono wydane?
- Do kogo było skierowane?

Pytania do wybranych rozporządzeń niemieckich zestawionych z elementami relacji Lipmana Sznajdera i fragmentami opracowań:

- Jakie elementy polityki okupanta wobec ludności żydowskiej przedstawiają analizowane przez was fragmenty rozporządzeń niemieckich?

- Spróbujcie odnaleźć fragment relacji Lipmana Sznajdera mówiący o tym, w jaki sposób i przez kogo analizowane przez was rozporządzenie było wprowadzane w życie. W przypadku fragmentu opracowania Yitzhaka Arada odszukajcie tę część wspomnień, której treść z nim koresponduje.
- Zwróćcie uwagę na język rozporządzenia. Czy czytając je w zestawieniu z fragmentami relacji, zauważacie różnicę w „nazywaniu” omawianych zjawisk?

Polecenia dla grupy nr IV

Pytania do wybranych rozporządzeń niemieckich:

- Jaki to rodzaj źródła?
- Kiedy, gdzie i przez kogo zostało ono wydane?
- Do kogo było skierowane?
- Na podstawie analizowanego dokumentu ustalcie, jakie zadania postawiono przed komendantem obozu Auschwitz.

Pytania do wybranych fragmentów opracowania:

- Po przeczytaniu przydzielonego fragmentu opracowania przygotujcie jego streszczenie.
- Wymieńcie wydzielone w niemieckich planach ostatecznego rozwiązania strefy, z których Żydzi byli deportowani do konkretnych miejsc zagłady.

Na analizę tekstów przeznacz 20 minut.

3. Przypomnij uczniom, że jednym ze skutków podziału ziem polskich znajdujących się pod okupacją niemiecką na Generalne Gubernatorstwo i ziemie włączone do Rzeszy było masowe przesiedlanie obywateli polskich (w tym Żydów) z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa. Ponadto niemieckie władze okupacyjne wydały szereg zarządzeń ograniczających swobodę obywateli polskich. Podkreśl, iż były one różne dla ludności żydowskiej i nieżydowskiej.

Dla zilustrowania tego problemu poproś przedstawiciela grupy I o streszczenie analizowanego przez grupę dokumentu, a pozostałych uczniów z grupy o omówienie fragmentu wspomnień Lipmana Sznajdera dotyczących jego doświadczeń z września 1939 r. Zapytaj klasę, jak – na podstawie przedstawionych przez kolegów tekstów źródłowych – rysują się główne cele niemieckiej polityki wobec ludności żydowskiej zamieszkującej ziemie polskie, i czy Żydzi byli jesienią 1939 r. świadomi swojego położenia? Jakie wnioski nasuwają się po zestawieniu treści dokumentu z przeżyciami konkretnych ludzi?

Następnie poproś przedstawiciela grupy II o omówienie analizowanych dokumentów. Pozostałych członków grupy zapytaj, jak w świetle wspomnień Lipmana Sznajdera wyglądała realizacja rozporządzeń niemieckich dotyczących ludności żydowskiej. Zwróć uwagę uczniów na opis warunków życia w getcie oraz odczucia jego mieszkańców.

Uzupełniając wypowiedzi uczniów powiedz, że proces tworzenia gett przebiegał stopniowo, pierwsze getto zostało założone w Piotrkowie Trybunalskim 8 października 1939 r., a do największych należały dzielnice zamknięte w Warszawie i Łodzi.

4. W krótkim wykładzie wyjaśnij uczniom, że eksterminacja Żydów rozpoczęła się w 1941 r. Pierwsze masowe rozstrzeliwania Żydów miały miejsce na terenach Zachodniej Ukrainy i Białorusi, na Litwie oraz Łotwie, które po 22 czerwca 1941 r. znalazły się pod okupacją niemiecką. W tym czasie Niemcy dyskutowali nad formą „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”. Przypuszczalnie w październiku 1941 r. Adolf Hitler podjął decyzję o wymordowaniu wszystkich Żydów. Natomiast decyzje wykonawcze dotyczące przeprowadzenia Zagłady podjęto na konferencji w Wannsee w styczniu 1942 r.

Następnie poproś uczniów z grupy III o przedstawienie wyników pracy. Zapytaj, kto odegrał istotną rolę w przygotowaniach i w przeprowadzeniu „Aktion Reinhardt”, oraz jakie były jej etapy. Poproś uczniów, aby na podstawie wspomnień Lipmana Sznajdera opisali los ludności żydowskiej z Generalnego Gubernatorstwa podczas „Aktion Reinhardt” oraz sposób, w jaki Żydzi próbowali się ratować. Wspólnie postarajcie się wymienić skutki „Aktion Reinhardt”.

Zwróć uwagę uczniów na ekonomiczny wymiar „Aktion Reinhardt” (odwołaj się do informacji o obozach pracy). Podkreśl, że centrum dowodzenia całej akcji znajdowało się w Lublinie. Przypomnij o zbudowanych specjalnie na potrzeby „Aktion Reinhardt” obozach zagłady w Bełżcu, Sobiborze i Treblince, wskaż jej zasięg terytorialny oraz liczbę ofiar.

Na koniec poproś grupę IV o streszczenie przydzielonego fragmentu opracowania. Poleć uczniom odtworzenie podziału terytorialnego Europy na strefy, z których Żydów deportowano do konkretnych miejsc zagłady. Podkreśl, że pierwszy obóz zagłady na ziemiach polskich zajętych przez Trzecią Rzeszę uruchomiono w Chełmnie nad Nerem w grudniu 1941 r., a największy obóz koncentracyjny Auschwitz funkcjonował od 1940 r. Następnie na podstawie analizowanego przez grupę dokumentu ustalcie, jakie zadania postawiono przed komendantem obozu Auschwitz.

5. Podsumowując pracę uczniów, zwróć uwagę, że większość polskich Żydów zginęła w wyniku „Aktion Reinhardt”, zakończonej akcją „Erntefest” („Dożynki”) w listopadzie 1943 r. – kiedy wymordowano 45 tys. osób. Nie oznaczało to jednak końca eksterminacji Żydów na ziemiach polskich. Zagładę prowadzono nadal m.in. w obozie zagłady w Chełmnie, podczas likwidacji getta łódzkiego w 1944 r. oraz niemal do ostatnich dni wojny w obozie Auschwitz. Wielu Żydów straciło też życie wskutek nieludzkich warunków panujących w gettach, ciężkiej pracy przymusowej oraz masowych rozstrzeliwań. Ostatnim elementem Zagłady były tzw. marsze śmierci organizowane przez Niemców z zagrożonych obozów na tereny niezajęte jeszcze przez wojska alianckie. Wskaż także na podejmowane przez Żydów próby ratowania się – ukrywanie się, powstanie w getcie warszawskim, powstania w obozach zagłady w Sobiborze, Treblince i Auschwitz.
6. Rekapitulacja pierwotna.
Rozdaj grupom karty z fotografiami. Poproś o wybranie zdjęć najbardziej, ich zdaniem, odpowiadających kolejnym etapom (izolacja, wykluczenie, prześladowanie, masowe zabijanie) antyżydowskiej polityki niemieckiej z lat 1939–1945. Po kilku minutach poproś przedstawicieli grup, aby na przygotowanych wcześniej planszach zatytułowanych: izolacja, wykluczenie, prześladowanie, masowe zabijanie umieścili wybrane zdjęcia, obrazując w ten sposób proces Zagłady.
7. Praca domowa – wyjaśnij w formie pisemnej, jaki wpływ na dokonanie zagłady Żydów wywarła ideologia nazistowska.

SCENARIUSZ LEKCJI JĘZYKA POLSKIEGO DLA UCZNIÓW KLASY MATURALNEJ

WIESŁAWA MŁYNARCZYK

Dać świadectwo prawdzie, czyli literackie obrazy zagłady Żydów w Generalnym Gubernatorstwie

Temat powinien być realizowany na dwóch godzinach lekcyjnych (90 minut) jako zakończenie cyklu zajęć poświęconych problematyce Holokaustu.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń powinien:

- umieć wymienić podstawowe teksty literackie ukazujące zagładę Żydów w Generalnym Gubernatorstwie,
- znać treść wybranych tekstów literackich (lub ich fragmentów) dotyczących zagłady Żydów w Generalnym Gubernatorstwie,
- znać podstawowe pojęcia związane z tematem: Holokaust, Umschlagplatz, „Aktion Reinhardt”, warszawskie getto,
- umieć zaprezentować literackie obrazy Zagłady,
- znać różnorodność literackich sposobów przedstawiania Holokaustu,
- umieć wskazać różne gatunki tekstów literackich ukazujących Zagładę,
- rozumieć historyczną i symboliczną rolę Umschlagplatzu w zagładzie Żydów.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

- lekcja powinna być przeprowadzona w klasie, która poznała wcześniej elementy dramy, inaczej zaprezentowany tu materiał literacki może być dla uczniów doświadczeniem traumatycznym,
- konieczne jest omówienie każdego ćwiczenia w celu wyciszenia emocji,
- wskazane jest, aby tłem lekcji była wystawa poświęcona problematyce Holokaustu (do przygotowania wystawy można wykorzystać zdjęcia zamieszczone w pakiecie),
- wskazane jest (w miarę możliwości) wcześniejsze odbycie z uczniami wycieczki „Śladami warszawskiego getta” (scenariusze wycieczek zamieszczono niżej).

Metody

- elementy dramy (zdjęcie–rzeźba, stop–klatka, „pięć poziomów świadomości”, scenka improwizowana, dyskusja „słoneczna”),
- analiza tekstu literackiego.

Środki dydaktyczne

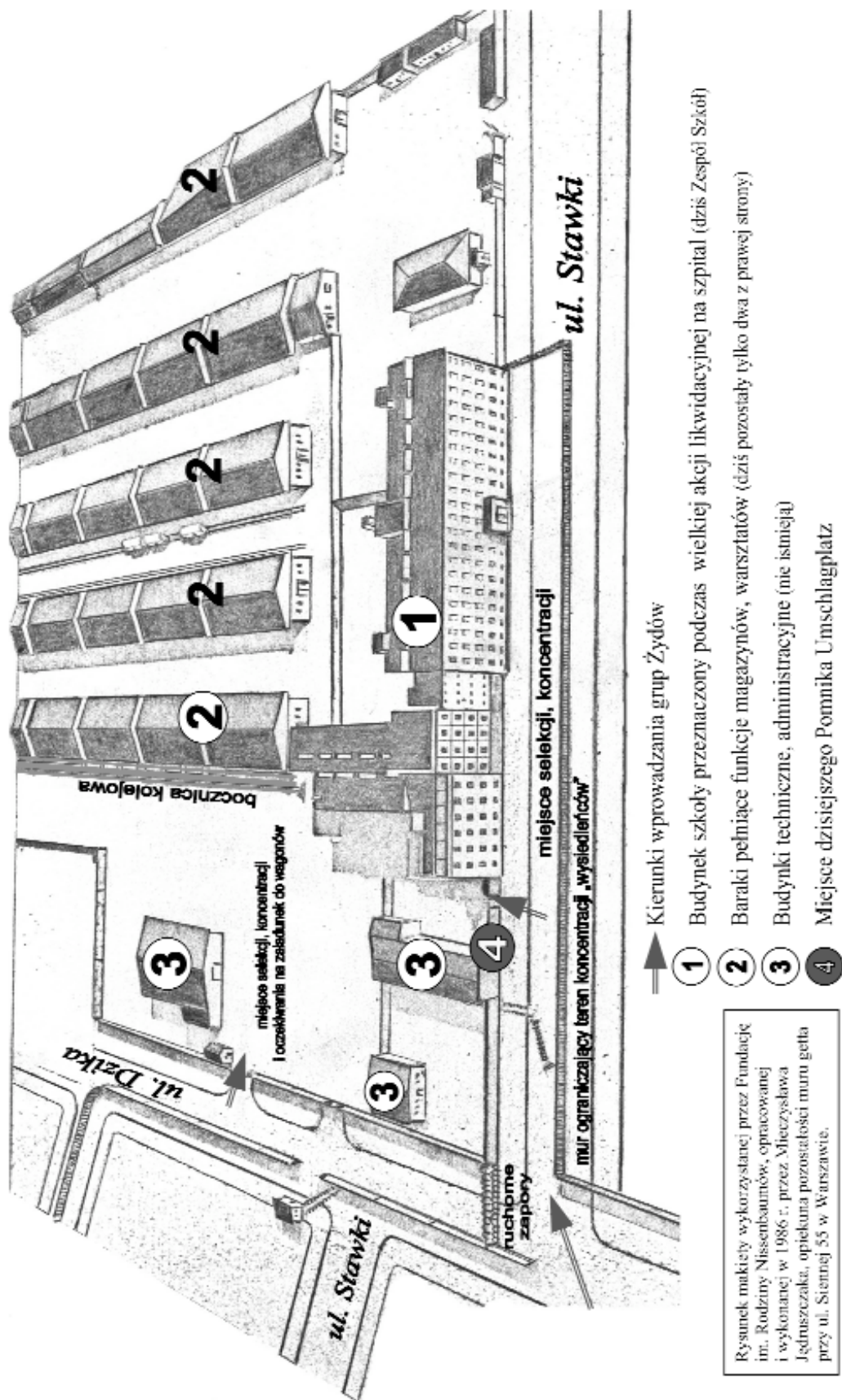
- fragmenty tekstów literackich (zaprezentowane w scenariuszu),
- małe kartki samoprzylepne,
- tablica magnetyczna,
- plan Umschlagplatzu odbity na ksero,

- kartka papieru formatu A4 z napisem „Umschlagplatz”,
- płyta CD z nagraniem wiersza Jerzego Ficowskiego *Nie zdołałem ocalić* (ze zbioru *Odczytanie popiołów*),
- zdjęcia zamieszczone w pakiecie.

Przebieg lekcji

1. Przypomnij uczniom takie pojęcia, jak: wielka likwidacja, Umschlagplatz i „Aktion

Plan Umschlagplatzu w czasie wielkiej akcji likwidacyjnej

Reinhardt”. Odwołaj się do wiedzy wyniesionej przez nich z wcześniejszych lekcji historii i literatury, obejrzanych filmów (*Pianista*, *Wielki Tydzień*, *Korczak*) oraz z wycieczki „Śladami warszawskiego getta” (jeśli wycieczka się odbyła).

2. Rozdaj uczniom fragment książki Jarosława Marka Rymkiewicza *Umschlagplatz* i poproś, aby po jego przeczytaniu odpowiedzieli na pytania:
 - Co skłoniło autora do takich refleksji?
 - Czy Umschlagplatz – jako miejsce wysiedlenia części mieszkańców miasta – mógłby zaistnieć np. w Nowym Jorku? Czy było to związane ze specyfiką polskiej historii, jak sugeruje J.M. Rymkiewicz w swojej książce?
 - Czy taka historia mogłaby się dzisiaj powtórzyć?

Tekst dla uczniów

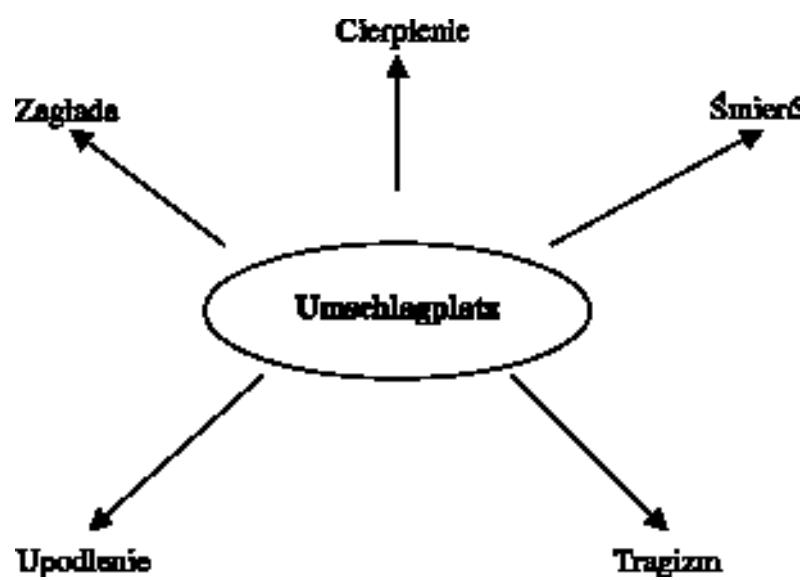
„Mieszkamy wokół niego [Umschlagplatzu] – miejsce w środku Warszawy – więc powinniśmy przemyśleć, co to dla nas znaczy. Nie myślę w tej chwili o przeszłości, to znaczy o tym, jak reagowaliśmy na to, co tam się wydarzyło. Choć to też jest ważne, bo to – jak każda przeszłość – czyni nas takimi, jakimi teraz jesteśmy. Ktoś, kto mieszkał w czasie wielkiej likwidacji na Grzybowskiej pomiędzy Wronią a Żelazną – z okien widać było małe getto, żydowskie dzieci przekradające się pod drutami, bo tam były druty na stronę aryjską, Łotyszy w czarnych mundurach chodzących wzdłuż drutów i polujących na te dzieci – więc ten ktoś, dziś już po sześćdziesiątce, powiedział mi, że to, co wtedy widział i przeżył, zmieniło całe jego życie: jest teraz taki, jaki jest, ponieważ widział wtedy to, co widział. Ale myślę o przyszłości. Co to znaczy dla życia polskiego, dla duchowości polskiej? Jakie to ma lub może mieć znaczenie dla naszej przyszłości, że mieszkamy wokół miejsca ich śmierci”.

(Jarosław Marek Rymkiewicz, *Umschlagplatz*, Gdańsk 1992, s. 10).

3. Zaproponuj klasie dyskusję „słoneczną” wokół pytania – czego symbolem jest dzisiaj Umschlagplatz?

Pokaż uczniom zdjęcia Umschlagplatzu opublikowane w pakiecie, każdemu daj dwie małe kartki samoprzylepne i poproś o napisanie na nich jednowyrazowych odpowiedzi na postawione wcześniej pytanie. Kiedy odpowiedzi będą przygotowane, dwóch uczniów układa je w „słoneczko”. Jego ramiona zostają utworzone z jednakowych cech. Ćwiczenie to pozwoli zobaczyć, które skojarzenie jest najbliższe uczniom.

Przykładowy schemat dyskusji „słonecznej”:

4. Przedstaw uczniom odbity na ksero plan Umschlagplatzu oraz trzy jego opisy (powiększone na ksero i przyklepione na dużym arkuszu szarego papieru). Umieść je na tablicy magnetycznej obok siebie.

Opis 1

„Nazwy tej, jak przypuszczam, zaczęto używać dopiero w latach wojny. Przed wojną plac przy ulicy Stawki 4–8, do którego z drugiej strony dochodziła bocznicą kolejowa ułożona wzdłuż ulic Błońskiej i Dzikiej, nazywano Placem Przeładunkowym [...]. Ta nazwa – Przeładunkowy – dobrze jednak określa ówczesny charakter placu, który był ważnym centrum żydowskiego handlu hurtowego [...]”.

(Jarosław Marek Rymkiewicz, *Umschlagplatz*, Gdańsk 1992, s. 39).

„Otoczony siecią brudnych ulic, uliczek i zaułków, przed wojną skrywał, mimo swojego obskurnego wyglądu, wielkie skarby. Bocznym torem sprowadzano tu z całego świata transporty towarów, o które targowali się kupcy żydowscy i w które później, z magazynów na Nalewkach i w Pasażu Simonsa, zaopatrywano warszawskie sklepy. Plac miał kształt olbrzymiego kręgu, częściowo ograniczonego przez domy, a częściowo ogrodzonego płotem. Wychodziło nań kilka bocznych uliczek łączących go w dogodny sposób z miastem”.

(Władysław Szpilman, *Pianista*, Kraków 2002, s. 93).

Opis 2

„Gdy znaleźliśmy się na placu, było jeszcze całkiem pusto. Ludzie biegali tam i z powrotem w bezskutecznym poszukiwaniu wody. Był wspaniały, gorący dzień późnego lata [...]”.

U wylotu jednej z ulic nie było nikogo. Wszyscy obchodzili to miejsce z daleka, nie zatrzymując się i spoglądając na nie ze zgrozą. Leżały tam ciała tych, których wczoraj zamordowano za popełnienie jakiegoś wykroczenia, może nawet za próbę ucieczki. Wśród trupów mężczyzn leżały też zwłoki młodej kobiety i dwóch dziewczynek z całkowicie zmasakrowanymi czaszkami. Pokazywano sobie nawzajem noszący wyraźnie ślady krwi i odprysków mózgu mur, pod którym leżały ciała [...]”.

Przed bramy placu zajeżdżały co pewien czas wozy i spędzano tu tłumy przeznaczonych na wysiedlenie ludzi. Przybysze ci nie skrywali swojej desperacji: mężczyźni mówili podniesionymi głosami, a kobiety, którym odebrano dzieci szlochały, i histerycznie łkały. Jednakże już po chwili zaczynał i na nich działać panujący na Umschlagplatzu nastrój apatii i otępienia”.

(Władysław Szpilman, *Pianista*, Kraków 2002, s. 93–94).

Opis 3

„Przez czterdzieści pięć lat Polacy, mieszkający wokół Umschlagplatzu, nie wykazywali szczególnego zainteresowania tym miejscem. Nawet jeśli – przechodząc przez Umschlagplatz lub mijając Umschlagplatz – myśleli o tym, co się tam wydarzyło z przerażeniem. Nawet jeśli myśleli o tych, którzy się tam znaleźli, ze współczuciem. Nawet jeśli myśleli, że to jest miejsce, w którym odbyło się coś, co należy nie tylko do żydowskiej, ale do polskiej historii. Nawet jeśli tak myśleli, to miejsce nie stało się – nie ma na to dowodów – ważnym miejscem polskiej duchowości [...]. Podlewano kwiaty w zielonych doniczkach przymocowanych do muru z białych cegieł. Myślano z przerażeniem [...]”.

Mieszkamy wokół niego – miejsce w środku Warszawy [...]. Jakie to ma lub może mieć znaczenie dla naszej przyszłości, że my mieszkamy wokół miejsca ich śmierci”.

(Jarosław Marek Rymkiewicz, *Umschlagplatz*, Gdańsk 1992, s. 8-10).

5. Podziel klasę na trzy grupy i przydziel każdej jeden opis Umschlagplatzu. Wybierz z każdej grupy dwóch tzw. obserwatorów (uczniowie ci nie biorą udziału w tym ćwiczeniu). Zaproponuj w grupach stworzenie – na podstawie tekstów – trzech zdjęć (statycznych rzeźb) Umschlagplatzu.
- 1 zdjęcie-rzeźba – Umschlagplatz przed wojną (opis 1).
 - 2 zdjęcie-rzeźba – Umschlagplatz w czasie wojny (opis 2).
 - 3 zdjęcie-rzeźba – Umschlagplatz po wojnie (opis 3).

6. W czasie prezentacji kolejnych „zdjęć” – na dany znak, np. klaśnięcie w dłoń – następuje ożywienie zdjęcia–rzeźby. Z „ożywionego” obrazu wybierz dowolną postać i zadaj jej kilka pytań z zakresu tzw. pięciu poziomów świadomości.

Przykładowe pytania:

- Kim jesteś?
- Co teraz robisz?
- Dlaczego to robisz?
- Jak się czujesz?

7. Poproś grupy o ponowne zaprezentowanie zdjęć (nieruchomych obrazów), tym razem symultanicznie, w różnych częściach sali. Poproś wybranych wcześniej obserwatorów o opisanie obrazów oraz krótką refleksję.

Przykładowy opis i refleksja do zdjęcia nr 2:

„Widać ogromny tłum zmęczonych ludzi. Groza. Panika. Ludzie są spragnieni wody. Upał. Dużo zabitych. Szczególnie widoczne zwłoki młodej kobiety i dwóch dziewczynek. Ból na twarzach kobiet, pewnie odebrano im dzieci, itd.”

Uwaga: celem ćwiczeń 6 i 7 jest pokazanie ewolucji roli Umschlagplatzu – od czasów przedwojennych do współczesności.

8. Podziel klasę na sześć grup. Przydziel grupom fragmenty tekstów literackich dotyczących zagłady Żydów w Generalnym Gubernatorstwie oraz zadania.

Uwaga: grupy otrzymują teksty i polecenia na kartce.

Tekst dla grupy I

„Kobieta leżąca przy torze należała do odważnych. Była trzecią z tych, którzy zstąpili w otwór podłogi. Za nią stoczyło się kilku. W tej samej chwili nad głowami podróżnych rozległa się seria strzałów – jakby coś wybuchło na dachu wagonu. I zaraz strzały umilkły. Ale jadący mogli teraz patrzeć na ciemne miejsce po wyrwanych deskach, jak na otwór grobu. I jechać spokojnie dalej w stronę własnej śmierci, która czekała ich u kresu drogi [...].

Gdy się rozwidniło, kobieta, ranna w kolano, siedziała na zboczu rowu kolejowego, na wilgotnej trawie. Ktoś zdołał uciec, ktoś dalej od toru, pod lasem, leżał bez ruchu. Uciekło kilku, zabitych było dwóch. Ona jednak została tak – ani żywa ani umarła.

Gdy ją znalazł, była sama. Ale powoli zjawiali się ludzie w tym pustkowiu [...] stawali lękliwie, patrzyli z oddalenia – robotnicy, kobiety, dzieci, jakiś chłopiec.

Co chwila tworzył się niewielki wianuszek ludzi, którzy stojąc oglądali się niespokojnie i prędko odchodzili. [...] Rozmawiali z cicha między sobą wzdychali, jakoś się naradzali odchodząc.

Rzecz nie nasuwała wątpliwości. Jej kręte kruczne włosy były rozczochrane w sposób zbyt wyraźny, jej oczy przelewały się zbyt czarno i nieprzytomnie pod opuszczonymi powiekami. Do niej nie odezwał się nikt. To ona zapytała, czy ci, co leżą pod lasem, nie żyją. Dowiedziała się, że nie żyją. [...]

Stara wieśniaczka [...] podeszła blisko, wyjęła spod chustki blaszany kubek mleka i chleb. Nachyliła się pospiesznie włożyła to w ręce zranionej i zaraz odeszła, by tylko popatrzeć z daleka”.

(Zofia Nałkowska, *Przy torze kolejowym* (z tomu *Medaliony*))

[w:] *Męczeństwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej*, Warszawa 1988, s. 329–331).

Zadanie dla grupy I

Wyobraźcie sobie, że jesteście dziennikarzami. Przeprowadźcie po latach (np. dwudziestu) wywiad ze świadkami tego wydarzenia. Jakie zadalibyście im pytania?

Tekst dla grupy II

„Mieliśmy kryjówkę za szafą w takiej specjalnej niszy. Dwadzieścia osób! Małe dzieci się nauczyły, że jak żołnierze chodzili i bili kolbami o ściany i jak strzelali, to małe dzieci tylko milczały i patrzyły takimi otwartymi oczyma [...]”.

(Tadeusz Borowski, *Pożegnanie z Marią*

[w:] *Męczeństwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej*, Warszawa 1988, s. 347).

Zadanie dla grupy II

Wyobraź sobie, że jesteś ocalonym dzieckiem z za szafy. Co mogłeś czuć wtedy, siedząc w kryjówce – napisz krótki monolog.

Tekst dla grupy III

„Byłem wtedy gońcem w szpitalu i to była moja praca: stać przy bramie na Umschlagplatzu i wyprowadzać chorych. Nasi ludzie wylawiali tych, których należało uratować, a ja ich jako chorych wyprowadzałem.

Byłem bezwzględny. Jedna kobieta błagała, żebym wyprowadził jej czternastoletnią córkę, ale mogłem zabrać tylko jedną osobę, więc zabrałem Zosię, która była naszą najlepszą łączniczką”.

(Hanna Krall, *Zdążyć przed Panem Bogiem*, Kraków 2000, s. 11).

Rozdaj uczniom z grupy III wybrane zdjęcia z pakietu:

- akcja deportacyjna z Łosic (karta nr 28),
- deportacja Żydów z Siedlec (karta nr 31–34),
- deportacja Żydów z Łodzi (karta nr 41),
- Żydzi na Umschlagplatzu (karta nr 36).

Zadanie dla grupy III

Wyobraź sobie, że jesteś gońcem ze szpitala przy Umschlagplatzu. Możesz ocalić tylko jedną osobę znajdującą się na zdjęciu. Kogo wybierzesz? Jakimi kryteriami będziesz się kierować? Czy łatwo jest dokonać takiego wyboru? Porównaj tę sytuację z opisaną przez Hannę Krall.

Tekst dla grupy IV

„– Niech będzie pochwalony, panie Śliwa, przyszedliśmy do was Żydów szukać!

Śliwina popatrzyła na Słonia nie rozumiejąc, któż z nich właściwie zwariował, ona czy Słoń, a jednocześnie cała zmartwiła.

– Słyszeliśmy, że trzymacie u siebie Żydów – powiedział sołtys.

– Sołtys podpisał sobie i teraz żartuje – uśmiechnęła się Śliwina. – My? Żydów?

Ale sołtys nie żartował i powiedział, że chciałby poszukać.

– Proszę niech sołtys szuka – powiedziała Śliwina, chociaż miała okropnie ściśnięte gardło i czuła w kolanach watę [...]. Podając sołtysowi klucz do naszej izby, drugą ręką przekręciła małą widoczną z za szafy, która stała tuż przy drzwiach, przybity jednym gwoździem nad drzwiami, obrotowy, drewniany skobelek.

Sołtys przekręcił klucz. Ale drzwi się nie otworzyły. Przekręcił jeszcze raz, ale i tym razem drzwi nie puściły. Potem jeszcze ze dwa razy przekręcił tam i z powrotem

i również bez skutku.

- Tam ktoś jest i trzyma! - powiedział sołtys.

- Nikt nie trzyma - zaprzeczył Śliwa.

- Ale! Kto też może trzymać, kiedy nikogo nie ma? - uśmiechnęła się naiwnie Śliwina. [...]

W końcu jednak sołtys musiał zobaczyć wiszący nad drzwiami skobelek. Zobaczył go, przekręcił i otworzył drzwi. Otworzył je na oścież i stanął w nich razem z parobkiem, a Śliwa i Słoń stanęli tuż za ich plecami. Śliwina przywarła do ściany. W gościnniej izbie wtedy już, rzeczywiście, nikogo nie było, przez jedno z wyrwanych, zamkniętych okien wiał przenikliwy chłód i straszyły powyrywane rękami ojca deski”.

(Henryk Grynberg, *Żydowska wojna. Ojciec*, Warszawa 1989, s. 390).

Zadanie dla grupy IV

Opowiedz o przedstawionych w tekście wydarzeniach z perspektywy Śliwiny.

Tekst dla grupy V

„Udał się mianowicie do cukierni na Marszałkowskiej, zapominając o swym wyglądzie [...]. W cukierni wzbudził najpierw dyskretne zaciekawienie, później popłoch, wreszcie gwałtowną reakcję jakiegoś mężczyzny, który wykrzyknął: – Żyd je ciastko! – jak gdyby Żyd jedzący ciastko w cukierni na Marszałkowskiej był czymś w rodzaju dinozaura, rosyjskiej arcyksiężniczki bez brylantowych butonów w uszach albo Żyda jedzącego ciastko w cukierni na Marszałkowskiej w roku 1942. Kilka osób w pośpiechu opuściło cukiernię, kelner zawołał: – O, Jezu! Teraz nas wszystkich pozabijają!

I tylko jakiś starszy pan zachował spokój, wygłaszając krótkie, treściwe przemówienie skierowane do sufitu: – Najpierw i tak pozabijają Żydów, a potem nas, nie ma więc żadnego powodu do paniki, niech ten młodzieniec zje ciasteczko, gotów jestem za niego zapłacić, proszę nie popadać w podniecenie [...] zachować godność, trwa wojna, jesteśmy skazani, chyba że Adolf Hitler wyzionie ducha w sposób niespodziewany, czego mu zresztą serdecznie życzę, więc dajcie spokój, nic się nie stało, tu jest Polska, póki co tu jeszcze jest Polska, i proszę mi nie odbierać tej nadziei. To wszystko, co mam do powiedzenia w sprawie incydentu.

Ale inny pan zawołał, drżący i poblady: – Nie dość, że ich mordują, to jeszcze włączają się po mieście i narażają innych, Bogu ducha winnych! Ja tego Żyda nie widziałem, ja go nie widziałem...

Starszy pan wzruszył ramionami i dodał cierpko: – Pan go przecież widzi, drogi panie!

Ale już go nie widzieli, bo Henryczek Fichtelbaum wyskoczył z cukierni, puścił się biegiem przed siebie, przerażony jak nigdy przedtem, nawet bardziej niż owego wieczora, gdy przełaził przez mur getta. [...]"

(Andrzej Szczypiorski, *Początek*, Poznań 1999, s. 84–85).

Zadanie dla grupy V

Zaprezentujcie opisane wydarzenie w formie scenki improwizowanej. Sami przydzielcie sobie role, starajcie się wiernie oddać tekst.

Uwaga: W trakcie prezentacji scenki nauczyciel może zastosować „stop-klatkę” – tzn. zatrzymuje obraz w dowolnym momencie i wybranej postaci zadaje kilka pytań.

Tekst dla grupy VI

„[...] Do czyszczenia ulicy Niskiej – wspomina Stroop – użyłem około czterystu wybranych SS-manów i cały podległy mi Wehrmacht. Walczyliśmy do nocy, do godziny 22.30. Metoda prowadzenia »bitwy o ulicę Niską« taka sama, jak dawniej. Marsz zbliżenia. Pierwsza wymiana ognia. Podciągnięcie artylerii. Krótkotrwałe natarcie. Gdy mamy pierwszych rannych (w tym jeden »askaris«), wysuwam na czoło obsługę miotaczy płomieni. Cały czas karabiny maszynowe grają. Ogień posuwa się naprzód (podpalamy z wiatrem). My – za ogniem. Powoli, powoli. Szukamy ruchomych celów. Żydzi skaczą z okien, balkonów, strychów, dachów. Wyborowi strzelcy chwytają na muszkę »spadochroniarzy«. Niektórzy Żydzi zrozpaczeni i zrezygnowani. Inni – bojowi i zadziorni do ostatniej sekundy. Złorzeczą nam. Wymyślają. Śpiewają polski hymn narodowy, niektórzy psalmy.

Tymczasem grupy specjalne z saperami rozpoczynają poszukiwanie i wysadzanie bunkrów na terenach już trochę wystygłych po pożarze. Większość bunkrów się opiera i broni. Trzeba wrzucać świece dymne, czasem użyć miotacza płomieni. Wyciągamy Żydów z bunkrów. Segregacja. Likwidowane opornych lub bezczelnych itd., itd.”

(Kazimierz Moczarski, *Rozmowy z katem*, Warszawa 1983, s. 243).

Oprócz tekstu daj uczniom zdjęcie Jürgena Stroopa i żołnierzy niemieckich podczas likwidacji getta w Warszawie (karta nr 51-52).

Zadanie dla grupy VI

Przeczytaj dokładnie fragment *Rozmów z katem* i obejrzyj zdjęcie. Jakie uczucia kierowały Stroopem podczas akcji likwidacyjnej getta? Nazwij te uczucia i zapisz ich nazwy na dużej kartce szarego papieru.

Uwaga: poszczególne grupy prezentują po kolei przygotowane zadania.

9. Jako podsumowanie lekcji, zaproponuj uczniom wspólne wysłuchanie wiersza Jerzego Ficowskiego *Nie zdołałem ocalić* w wykonaniu autora.

SCENARIUSZ LEKCJI WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE DLA UCZNIÓW SZKOŁY PONADPODSTAWOWEJ

AGNIESZKA JACZYŃSKA

Czy należy dziś uczyć o Holokauście?

Temat przewidziany jest do realizacji w III klasie liceum na lekcji wiedzy o społeczeństwie lub godzinie wychowawczej jako trwający około trzech tygodni projekt edukacyjny.

Jest on kontynuacją bloku dotyczącego współczesnych zagrożeń demokracji oraz konfliktów zbrojnych toczących się na świecie. Na poprzednich zajęciach uczniowie wskazali szereg zagrożeń dla współczesnego świata. Wśród nich wymienili nietolerancję, uprzedzenia rasowe, brak poszanowania praw człowieka. Uznali je za przyczynę wielu toczących się współcześnie konfliktów na świecie. Jednocześnie sformułowali pewną moralną ocenę tych zjawisk i reakcji na nie współczesnych społeczeństw. Konkluzja dyskusji na ten temat stwierdzała, że w globalnym społeczeństwie, przy tak rozwiniętych technikach informacyjnych, wszyscy jesteśmy świadkami podobnych wydarzeń, a często unikamy refleksji nad nimi, nie mówiąc już o reakcji, gdyż wymaga ona odwagi i wysiłku. W tej sytuacji postanowiłam zaproponować uczniom zorganizowanie cyklu przedsięwzięć, które miałyby odpowiedzieć na pytanie: „Czy wiedza na temat Holokaustu powinna być obecnie upowszechniana? Czy świadomość ogromu tej zbrodni i jej konsekwencje mogą zapobiec podobnym zbrodniom dokonywanym współcześnie?”

Proponowane zajęcia mają także pomóc uczniom zrozumieć, że mimo traumy, jaką dla ludzi pokolenia wojny był Holokaust, samą Zagładę pamiętano często odmiennie i była ona traktowana przez różne środowiska instrumentalnie, mimo iż przecież ma charakter uniwersalny.

Cele lekcji

- uczniowie potrafią zdefiniować pojęcia: ludobójstwo, zbrodni przeciwko ludzkości, rasizm,
- uczniowie umieją wskazać przykłady dokonywanych współcześnie zbrodni na całym świecie lub grupach wyznaniowych,
- uczniowie potrafią wskazać międzynarodowe instytucje odpowiedzialne za ściganie zbrodni ludobójstwa i łamania praw człowieka,
- doskonalenie umiejętności pracy metodą projektu,
- doskonalenie umiejętności prezentacji i dyskusji,
- kształcenie umiejętności selekcji i doboru informacji.

Metody dydaktyczne

- dyskusja panelowa,
- metoda projektu,
- wystawa.

Środki dydaktyczne

- arkusze ankiety na temat: „Czy należy uczyć o Holokauście?”, przeprowadzonej i opracowanej przez jedną z grup,
- przygotowana przez drugą grupę wystawa „Pamięć o Zagładzie a współczesna świadomość człowieka”,
- fragmenty artykułów prasowych, programów radiowych i telewizyjnych zgromadzonych, np. w bibliotece szkolnej,
- pakiet edukacyjny *Zagłada Żydów polskich w czasie II wojny światowej*.

Przebieg lekcji

Rekapitulacja wtórna

Jeden z uczniów przypomina konkluzję poprzednich zajęć. Po jej wysłuchaniu wyjaśnij, dlaczego proponujesz te zajęcia oraz omów zasady, na jakich będziecie pracować przy realizacji projektu. Podziel klasę na trzy grupy i każdej z nich przydziel zadania.

Grupa I

Opracowanie pytań do ankiety, a następnie jej przeprowadzenie i zebranie wyników. Ankieta ma być przeprowadzona w wytypowanych wspólnie z nauczycielem klasach danej szkoły.

Proponowane pytania:

- Czy wiedzę na temat prześladowań Żydów i ich zagłady należy obecnie przekazywać i upowszechniać?
- Czy znasz przykłady wypowiedzi lub tekstów zaprzeczających dokonaniu Holokaustu? Jeżeli tak, to podaj przykład.
- Jakie postawy reprezentowała społeczność świata, która była świadkiem Zagłady Żydów w latach drugiej wojny światowej? Wymień znane ci przykłady.
- Czy doświadczenie Holokaustu może pomóc w uwrażliwieniu współczesnego człowieka na przejawy rasizmu i innych form łamania praw człowieka?
- Podaj trzy propozycje najlepszych, twoim zdaniem, sposobów edukowania w tym zakresie.

Wyjaśnij, że ankieta powinna być przeprowadzona i przeanalizowana w ciągu tygodnia zgodnie z przyjętymi zasadami, a jej wyniki zostaną zaprezentowane podczas planowanej dyskusji i np. w gazetce szkolnej.

Grupa II

Przygotowanie wystawy, która ma być przypomnieniem zbrodni Holokaustu, a jednocześnie wskazaniem podobnych przykładów zbrodni dokonywanych we współczesnym świecie. Podpowiedz uczniom, że materiały potrzebne do przygotowania prezentacji mogą znaleźć w pakiecie edukacyjnym *Zagłada Żydów polskich...*, a także w prasie, internecie oraz innych publikacjach na ten temat. Poinformuj, że wystawa będzie prezentowana w sali, gdzie będzie odbywała się dyskusja. Czas na przygotowanie wystawy – dwa tygodnie.

Grupa III

Opracowanie problemów, które będą poddane dyskusji. Zwróć uwagę uczniów, na jasne i komunikatywne sformułowanie tez do dyskusji. Zaproponuj, żeby przy opracowywaniu tematów wykorzystali wyniki ankiety przeprowadzonej przez grupę I.

Proponowane tezy:

- Pamięć o Zagładzie jest przestrożą, że do ludobójstwa może dojść również dziś.
- Świadectwo Holokaustu kształtuje pożądane postawy wobec podobnych zagrożeń i uczy nas odpowiedzialności za własne czyny.
- Współczesne instytucje międzynarodowe skutecznie przeciwdziałają zbrodni ludobójstwa.

Po przydzieleniu i omówieniu zadań dla poszczególnych grup umów się na kolejne konsultacje w trakcie przygotowywania projektu.

Po trzech tygodniach przygotowań odbędzie się dyskusja na forum szkolnym, której będzie towarzyszyć przygotowana wystawa. Proponuję, aby w dyskusji uczestniczyło nie więcej niż 6 dyskutantów (po dwóch na każdym poziomie), wyłonionych przez klasy I, II i III. Nauczyciel nadzorujący realizację całego projektu będzie pełnił

rolę prowadzącego debatę zgodnie z zasadami dyskusji panelowej. Po zakończeniu dyskusji warto zlecić uczniom przygotowanie indywidualnych wypowiedzi pisemnych; ma to być próba odpowiedzi na pytanie postawione w tytule lekcji, która zapoczątkowała projekt: „Czy należy dziś uczyć o Holokauście?”

Po zakończeniu projektu nie zapomnij ocenić grupy pracującej nad nim.

Nr zadania	Odpowiedzi	Maksymalna liczba punktów	Punkty czystkowe
1.	Sprawcy, ofiary, świadkowie i bierni obserwatorzy.	1	0
2.	„...takich, którzy patrzyli ze zgrozą, ponieważ nic nie mogli zrobić takich, którzy zamykali oczy, ponieważ niewiele mogli zrobić a jeszcze mniej śmieli; oraz takich, którzy mogli coś zrobić, może nawet wiele, ale nie mieli na to ochoty lub nie byli całkiem przekonani, że mord, jaki odbywa się na ich oczach, jest czymś złym”.	1	0
3.	Badań nad Holokaustem dotyczących kwestii pamięci, kary i życia z poczuciem winy.	1	0
4.	Możliwość zaistnienia Holokaustu.	1	0
5.	b.	1	0
6.	Poprzez jego nienormalność.	1	0
7.	„...w ten sposób podchodziliśmy do zła na długo przed Holokaustem: czyny szalone są dziełem szaleństw, złe uczynki popełniają ludzie źli, potworności – potwory”.	1	0
8.	Zasugerowanie, że przy zrozumieniu Holokaustu – jako zjawiska wyjątkowego – należy zastosować wyjątkowy, bezprecedensowy wysiłek.	1	0
9.	<ul style="list-style-type: none"> • Chłopi mieszkający wokół obozu w Treblince nie zaprzestali uprawy swoich pól, • Kiedy paryskich Żydów wywieziono do Drancy, w Paryżu nie odwołano żadnego przedstawienia teatralnego. 	2 (1 za podanie jednego przykładu)	1
10.	Fakt, że mogą to zrobić „zwykli”, normalni ludzie.	1	0
11.	Dla podkreślenia własnej opinii, że antysemityzmem nie można tłumaczyć charakteru zbrodni a jedynie wybór ofiar Holokaustu.	2	0
12.	<ul style="list-style-type: none"> • Urzędnicy, technicy, kierownicy, pracownicy transportu; • Dla podkreślenia własnej tezy, że bez „zwykłych ludzi” zaistnienie Holokaustu nie byłoby możliwe. 	2 (1 za I część odpowiedzi, 1 za II część)	1
13.	<ul style="list-style-type: none"> • Na przerażającym wynalazku społecznym – umiejętności oddzielania praktyki od etyki; • To sprawiło, że Holokaust zaistniał, w ten sposób nawet najbardziej nieludzkie czyny zostały usprawiedliwione i odczytane jako fakt, że mają służyć „wyższemu celowi”. 	2 (1 za I część odpowiedzi; 2 za II część)	1
14.	Dla pokazania „jej chwały, jak i nędzy”.	2	0
15.	b.	1	0
	razem	20	

PROPONOWANE TRASY WYCIECZEK

BOGUSŁAW JĘDRUSZCZAK

Wycieczki „Śladami warszawskiego getta”

Trasa pierwsza - 6 godzin

Ul. Próżna - fragment śródmiejskiej dziewiętnastowiecznej zabudowy, na który składa się ciąg kamienic po obu stronach ulicy. Funkcjonowało tu wiele żydowskich, chałupniczych warsztatów, domowych wytwórni, sklepików i kramów, trwał codzienny handlowy gwar i ruch, tak znakomicie opisywany przez pisarza żydowskiej Warszawy, laureata Literackiej Nagrody Nobla, Izaaka Bashevisa Singera.

Pl. Grzybowski - przy ul. Twardej 6, na tyłach Teatru Żydowskiego, wznosi się Synagoga Nożyków, jedyna ocalała świątynia żydowska w Warszawie. Wzniesiona na przełomie XIX i XX w. ze środków Rywki i Zalmana Nożyków, przeznaczona była dla ortodoksyjnych wyznawców judaizmu. Po wojnie funkcjonowała do 1968 r., zamknięta w wyniku decyzji administracyjnych, ponownie została udostępniona nielicznej warszawskiej wspólnotie żydowskiej w 1983 r. Jest możliwość - po uprzednim zgłoszeniu - zwiedzania z przewodnikiem. Obok, pod tym samym adresem, znajduje się ocalały ze zniszczeń wojennych budynek gminy żydowskiej, dziś siedziba Fundacji im. Ronalda Laudera oraz Edukacyjnego Centrum Kultury Żydowskiej.

W południowej części placu wznosi się kościół p.w. Wszystkich Świętych, jeden z dwóch kościołów funkcjonujących w getcie warszawskim. Funkcję proboszcza pełnił tam ks. prałat Marcei Godlewski, przed wojną antysemita, w czasie okupacji, razem ze swoim wikariuszem ks. Antonim Czarneckim, pomagający Żydom.

Ul. Sienna 55 - mur getta - można tu obejrzeć planszę pokazującą obszar getta od listopada 1940 do listopada 1941 r. oraz tablice upamiętniające m.in. wizytę prezydenta Izraela Haima Herzoga. W mieszkaniu Mieczysława Jędruszcza, opiekuna tego miejsca od 1978 r., znajduje się unikalna „Kronika”, zawierająca wpisy ludzi z całego świata, którzy odwiedzili to miejsce. Na granicy posesji Sienna 59/Złota 64 stoi autentyczny, dobrze zachowany mur getta, od 15 listopada 1940 do listopada 1941 r. stanowiący południową granicę dzielnicy żydowskiej.

Ul. Sienna 60 - szpital uruchomiony w 1878 r. jako fundacja rodzin Bersonów i Baumanów dla dzieci żydowskich. W latach 1940-1942 placówka znajdowała się na terenie getta. Przebywały tu dzieci chore na tyfus, zagłodzone, zmarznięte, w stanie krańcowego wycieńczenia. W bardzo trudnych warunkach personel medyczny kierowany przez Annę Braude-Hellerową usiłował wypełniać swe humanitarne zadania, jednocześnie prowadząc badania nad chorobą głodową.

Ul. Waliców 14 - dom, w którym mieszkał Władysław Szlengel, poeta żydowski piszący po polsku. Zginął w kwietniu 1943 r. w czasie powstania w getcie, w bunkrze Szymona Kaca przy ul. Świętojskiej 36.

Ul. Chłodna róg Żelaznej - tu znajdował się drewniany most wzniesiony w lutym 1942 r. nad jezdnią ul. Chłodnej, łączący getto południowe (małe) z północnym. Most był czynny do 10 sierpnia 1942 r., do chwili likwidacji getta południowego.

Ul. Chłodna 20 - jedna z nielicznych ocalałych na terenie getta kamienic, gdzie można prześledzić przypuszczalny szlak przerzutowy ludzi i towarów między stroną żydowską a „aryjską”. Mieszkał tu Adam Czerniaków, do lipca 1942 r. przewodniczący Rady Żydowskiej w Warszawie, autor dzienników stanowiących bieżący zapis ów-

czesnej rzeczywistości.

Ul. Chłodna 33 – od 1940 r. mieścił się tu Dom Sierot prowadzony przez Janusza Korczaka, przeniesiony z ulicy Krochmalnej 92 w czasie tworzenia przez Niemców dzielnicy żydowskiej. W 1941 r. po kolejnych zmianach granic getta, został przeniesiony na ul. Śliską 9, skąd w czasie wielkiej akcji likwidacyjnej w 1942 r. grupa dzieci z sierocińca, prowadzona przez Janusza Korczaka i Stefanię Wilczyńską, przeszła ul. Śliską, Sosnową, Twardą, Żelazną, Nowolipie, Karmelicką, Zamenhofa i Stawki na Umschlagplatz, a stamtąd wyjechała z transportem do obozu zagłady w Treblince.

Ul. Żelazna 103 – w budynku tym od 21 lipca 1942 do kwietnia 1943 r. mieściła się siedziba Sonderkommando der Sicherheitspolizei – Umsiedlung. Ta policyjna władza do spraw wysiedleńczych składała się z gestapowców warszawskich podległych dowódcy Sipo i SD Ludwikowi Hahnowi oraz lubelskiemu sztabowi „Aktion Reinhardt” pod dowództwem Hermanna Höflego. W piwnicach budynku stworzono przejściowy areszt i więzienie śledcze. Zostało tu zamęczonych i rozstrzelanych kilkaset osób, co upamiętnia specjalna tablica.

Ul. Wolność docieramy do cmentarza żydowskiego przy ul. Okopowej. Cmentarz założony w 1806 r. stał się miejscem spoczynku wielu wybitnych Polaków pochodzenia żydowskiego: Hipolita Wawelberga, Szymona Askenazego, Ludwika Zamenhofa, Samuela Orgelbranda. W okresie okupacji hitlerowskiej pochowano tu ponad 80 tys. bezimiennych, zmarłych w getcie osób. Obok muru getta, na terenie boiska klubu sportowego „Skra”, hitlerowcy urządzili miejsce masowych egzekucji ludności żydowskiej.

Trasa druga – 4 godziny

Ul. Stawki 4/6/8/10 – „Umschlagplatz” – teren ten już przed wojną stanowił wielki plac przeładunkowy zaopatrzenia dla Warszawy. W 1942 r. wywieziono stąd do obozu zagłady w Treblince 300 tys. Żydów z warszawskiego getta. Obecnie wznosi się tu pomnik z 1986 r., złożony z szeregu ociosanych granitowych głazów, na których wyryte są teksty upamiętniające ludzi i wydarzenia z lat 1940–1943. Kończy on szlak pamięci męczeństwa i walki Żydów warszawskich.

Ul. Miła – kopiec wzniesiony na gruzach bunkra, w którym samobójstwo popełnili dowódcy i członkowie ŻOB, m.in. Mordechaj Anielewicz i Arie Wilner.

Ul. Ludwika Zamenhofa – tablica upamiętniająca Szmula Zygielbojma, przedstawiciela Bundu w emigracyjnej Radzie Narodowej w Londynie. W proteście przeciwko milczeniu i bierności świata wobec Zagłady Żydów manifestacyjnie popełnił samobójstwo; głaz ku czci Emanuela Ringelbluma, twórcy konspiracyjnego Archiwum Getta, autora wielu publikacji m.in. o stosunkach polsko-żydowskich. Ringelblum wraz z polską rodziną, u której ukrywał się poza gettem, zginął z rąk hitlerowców po odkryciu bunkra.

Plac Bohaterów Getta – stoi tu wzniesiony w 1948 r. Pomnik Bohaterów Getta ze wspianą rzeźbą dłuta Natana Rappaporta, odwiedzany przez wycieczki z całego świata oraz międzynarodowe delegacje. Podczas wizyty w 1970 r. niemiecki kanclerz Willy Brandt ukląkł przed monumentem w geście uznania win i prośby o wybaczenie. Wydarzenie to upamiętnia replika pomnika – ze stosowną płaskorzeźbą i napisem – umieszczona na przeciwległym krańcu placu (skwer Willy’ego Brandta). Obok pomnika znajduje się płyta upamiętniająca organizację konspiracyjną „egota”. Na rozległym placu jeszcze do lat sześćdziesiątych XX w. stały ruiny koszar artylerii, będących częścią założonego przez hitlerowców obozu koncentracyjnego „Gęsiówka”. Podczas powstania warszawskiego oddziały Armii Krajowej wyzwoliły z niego około 350 polskich i zagranicznych Żydów. W tym miejscu ma powstać Muzeum Żydów Polskich.

Ul. Świętojerska róg ul. Andersa – tu znajdowała się brama, przez którą 19 kwietnia 1943 r. wkroczyły oddziały niemieckie w celu ostatecznej likwidacji getta. Napo-

tkwały one opór członków ŻOB i ŻZW.

Ul. Bohaterów Getta (dawna ul. Nalewki) – do dziś zachował się bruk i tory tramwajowe.

Tłomackie – dziś mała uliczka, przed wojną plac, przy którym wznosił się wybudowany w latach 1928–1936 gmach Głównej Biblioteki Judaistycznej, siedziba Instytutu Nauk Judaistycznych, od 1947 r. Żydowski Instytut Historyczny. Można tu zwiedzić stałą wystawę poświęconą warszawskiemu gettu, zamówić projekcję filmu na ten temat; dostępna jest także elektroniczna mapa ziem polskich z historią miejscowości zamieszkałych przez Żydów.

W miejscu, gdzie dziś wznosi się współczesny wieżowiec, znajdowała się Wielka Synagoga dla wyznawców reformowanego wyznania mojżeszowego, jedna z największych świątyń żydowskich, wybudowana w latach 1876–1878 według projektu Leandra Marconiego. Została wysadzona w powietrze 16 maja 1943 r. na rozkaz Jürgena Stroopa, co miało symbolizować „ostateczne rozwiązanie” kwestii żydowskiej w Warszawie.

Zorganizowane zwiedzanie miejsc związanych z „Aktion Reinhardt” w Lublinie i okolicach

Trasa pierwsza – „Lublin w czasie »Aktion Reinhardt«” (wycieczka jednodniowa)

1. Przed południem – trasa czterogodzinna

a. Zwiedzanie Starego Miasta i Podzamcza – teren dawnego getta lubelskiego: ul. Grodzka – budynek „Ochronki” i zarazem siedziba Judenratu w czasie istnienia getta. Podzamcze – centrum dzielnicy żydowskiej i miejsce po dawnej Synagodze Maharszala, gdzie w okresie likwidacji getta znajdował się punkt zborny dla Żydów lubelskich deportowanych do obozu zagłady w Bełżcu. Pomnik Ofiar Getta Lubelskiego na pl. Ofiar Getta (pomiędzy ul. Lubartowską a Świętoduską).

b. Zwiedzanie dawnej niemieckiej dzielnicy policyjnej w centrum miasta: ul. Spokojna – budynek Collegium Anatomicum (siedziba sztabu „Aktion Reinhardt”) oraz stary budynek Urzędu Wojewódzkiego (siedziba gubernatora dystryktu lubelskiego), ul. Uniwersytecka – Dom „Pod Zegarem” (siedziba ekspozytury gestapo w Lublinie) – obecnie niewielkie muzeum, gdzie oglądać można ekspozycję poświęconą martyrologii mieszkańców Lublina, ul. Lipowa – tereny obozu dla jeńców armii polskiej pochodzenia żydowskiego oraz podobozu Majdanka.

2. Po południu – trasa trzygodzinna

a. Państwowe Muzeum na Majdanku – projekcja filmowa oraz zwiedzanie terenu byłego obozu koncentracyjnego na Majdanku. Wizyta w muzeum na Majdanku może mieć również charakter tematyczny – np. porównanie losów więźniów żydowskich i nieżydowskich w lubelskim obozie koncentracyjnym, rola Majdanka podczas „Aktion Reinhardt” lub los dzieci w obozie na Majdanku. Ten ostatni temat może być zrealizowany na podstawie prezentowanej w muzeum wystawy *Elementarz. Dzieci w obozie koncentracyjnym na Majdanku*.

b. W drodze powrotnej z Majdanka można na krótko zatrzymać się przy ul. Wrońskiej, na terenie, gdzie znajdowały się przed wojną zakłady lotnicze Plage-Lańskiewicz, a w okresie okupacji niemieckiej żydowski obóz pracy, tzw. Flugplatz – funkcjonowała tam rampa kolejowa dla transportów żydowskich przybywających do Majdanka oraz sortownia rzeczy odebranych ofiarom obozów w Bełżcu, Sobiborze i Treblince.

Trasa druga – „»Aktion Reinhardt« na Lubelszczyźnie” (wycieczka dwudniowa)

1. Dzień pierwszy – zwiedzanie miejsc związanych z „Aktion Reinhardt” w Lublinie – scenariusz jak wyżej

2. Dzień drugi

Na Lubelszczyźnie znajduje się wiele miejsc związanych z „Aktion Reinhardt”. Nauczyciel może wybrać jedną z niżej przedstawionych propozycji.

a. Trasa pierwsza: Lublin–Piaski–Bełżec lub Lublin–Izbica–Bełżec (Izbica i Piaski odgrywały w okresie okupacji podobną rolę, toteż nie jest konieczne zatrzymywanie się w obu miejscowościach).

Piaski (26 km na wschód od Lublina) – zwiedzanie miejsc związanych z istniejącym tu

gettem tranzytowym, przez które przeszło ponad 9 tys. Żydów polskich i zagranicznych: fragment terenu getta, niewielka wystawa poświęcona deportacjom Żydów niemieckich do Piask, znajdująca się w szkole podstawowej w Piaskach (po wcześniejszym zgłoszeniu), wizyta na cmentarzu żydowskim, gdzie w listopadzie 1942 r. naziści dokonali masowej egzekucji ponad 1 tys. Żydów.

Izbica (60 km na południowy wschód od Lublina) – zwiedzanie miejsc związanych z największym gettem tranzytowym na Lubelszczyźnie, przez które przeszło ponad 20 tys. Żydów polskich i zagranicznych: rampa kolejowa, służąca do wyładunku transportów przybyłych z zagranicy i do deportacji ludności żydowskiej do obozów zagłady w Bełżcu i Sobiborze, rynek – na jego przykładzie można omówić warunki bytowe panujące w getcie tranzytowym, wizyta na cmentarzu żydowskim – miejscu egzekucji ponad 2 tys. osób.

Bełżec (130 km na południowy wschód od Lublina) – zwiedzanie pierwszego obozu zagłady powstałego w ramach „Aktion Reinhardt”: teren obozu, w którym od marca do grudnia 1942 r. zginęło co najmniej 434 506 Żydów z terenu Lubelszczyzny oraz Małopolski i Galicji Wschodniej. W czerwcu 2004 r. w Bełżcu odsłonięto pomnik oraz otwarto nowe muzeum, gdzie prezentowana jest także wystawa poświęcona historii obozu.

b. Trasa druga: Lublin – Łęczna – Włodawa – Sobibór

Łęczna (26 km na wschód od Lublina) – zwiedzanie wystawy judaistycznej w Muzeum Regionalnym (budynek synagogi) oraz miejsca pamięci za synagogą, gdzie w listopadzie 1942 r. zostało rozstrzelanych około 1 tys. Żydów łęczyńskich.

Włodawa (80 km na północny wschód od Lublina) – zwiedzanie ekspozycji w Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego (budynek wielkiej synagogi), poświęconej życiu i zagładzie Żydów włodawskich. Włodawa jest również przykładem getta tranzytowego, do którego skierowano około 1 tys. Żydów austriackich. Można tu także poruszyć kwestię żydowskiego oporu wobec zagłady – część Żydów włodawskich, po ucieczce z getta, służyła w żydowskich oddziałach partyzanckich.

Sobibór (91 km na północny wschód od Lublina) – zwiedzanie drugiego z obozów zagłady powstałych w ramach „Aktion Reinhardt”, gdzie od kwietnia 1942 do października 1943 r. zginęło 150–250 tys. osób. W Sobiborze znajduje się Muzeum Byłego Hitlerowskiego Obozu Zagłady z ekspozycją pokazującą historię tego miejsca. Można tu również omawiać kwestię żydowskiego oporu, podając jako przykład powstanie więźniów tego obozu, które wybuchło 14 października 1943 r.

ĆWICZENIA Z TEKSTEM ŹRÓDŁOWYM

BOGUSŁAW JĘDRUSZCZAK

Historia, szkoła ponadgimnazjalna

Poziom podstawowy

Zadanie 1

Polecenie:

Na podstawie tekstów źródłowych nr 4, nr 6, nr 11, nr 13 z zeszytu dla ucznia podaj okoliczności, z jakimi musiał się liczyć Tymczasowy Komitet Pomocy Żydom, późniejsza „egota”, podczas *niesienia pomocy ofiarom hitlerowskich gwałtów*.

Odpowiedzi:

- kara śmierci dla osoby, która udzieli Żydowi kryjówki,
- donosy sąsiadów,
- kara śmierci dla Żyda, który bez upoważnienia opuści getto,
- kara śmierci dla pomocników w ukrywaniu Żydów,
- zakaz przebywania ludności nieżydowskiej w żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej,
- konieczność uzyskiwania specjalnych zezwoleń na pobyt w dzielnicy żydowskiej.

Liczba punktów: 0-3

Za 2 prawidłowe odpowiedzi 1 punkt,

Za 4 prawidłowe odpowiedzi 2 punkty,

Za 6 prawidłowych odpowiedzi 3 punkty.

Zadanie 2

Polecenie

Na podstawie tekstu źródłowego nr 12 wymień przyczyny podjęcia walki w getcie podawane przez autorów Apelu Żydowskiej Organizacji Bojowej.

Odpowiedzi:

- odzyskanie wolności,
- walka o honor i godność,
- dokonanie zemsty, odwet na oprawcach.

1 punkt za wymienienie wszystkich przyczyn.

Zadanie 3

Polecenie

Na podstawie tekstu nr 13 wymień formy oporu wobec polityki okupanta.

Odpowiedzi:

- ukrywanie broni,
- działalność partyzancka,
- ukrywanie Żydów,
- kolportaż prasy konspiracyjnej,
- nielegalny handel żywnością, szmugiel.

Za wymienienie 3 form 1 punkt, za wymienienie wszystkich 2 punkty.

Zadanie 4

Polecenie

Na podstawie tekstu nr 14 wymień aspekty życia społecznego w getcie, świadczące, według autora, o panującej w nim „wolności”.

Odpowiedzi:

- działalność naukowo-kulturalna,
- działalność opiekuńcza, charytatywna,
- działalność wydawnicza, propagandowa.

1 punkt za wymienienie wszystkich aspektów.

Język polski, szkoła ponadpodstawowa

Poziom podstawowy

Część I

Rozumienie czytanego tekstu

Zadania dotyczą tekstu Zygmunta Baumana *Holokaust: pięćdziesiąt lat później* (Materiały dla ucznia. Fragmenty opracowań, nr 2)

Zadanie 1 (1 pkt)

Na podstawie akapitu 1. wymień kategorie „uczestników” Holokaustu.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 2 (1 pkt)

Z akapitu 1. zacytuj fragment dotyczący „świadków” i „biernych obserwatorów”.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 3 (1 pkt)

Na podstawie 2. akapitu uzasadnij, czego dotyczy zdanie: „W miarę upływu lat rozstrzygnięto je albo stwierdzono ich nierozwiązywalność”.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie 4 (1 pkt)

Jaki problem dotyczący Holokaustu pozostaje, według autora, wciąż aktualny? Odpowiedz na podstawie akapitu 3.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 5 (1 pkt)

- a. Podstawowa funkcja pytań kończących 3. akapit to:
 b. Potwierdzenie głównej tezy akapitu,
 c. Rozwinięcie głównej tezy akapitu,
 d. Wzmocnienie głównej tezy akapitu.

Zadanie 6 (1 pkt)

Na podstawie akapitów 4. i 5. wyjaśnij, w jaki sposób, zdaniem autora, próbowano zrozumieć Holokaust.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 7 (1 pkt)

Dlaczego dotychczasowe próby wyjaśnienia istoty Holokaustu nie są „niczym nowym”? Zacytuj odpowiedni fragment akapitu 6.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 8 (1 pkt)

Wyjaśnij funkcję pytań zastosowanych na początku akapitu 7.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 9 (2 pkt)

Na podstawie akapitu 7. podaj dwa przykłady obojętności na „znikanie sąsiadów”.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 10 (1 pkt)

Co, według autora, budzi w badaniach nad Holokaustem „największą grozę”? Odpowiedz na podstawie akapitu 7.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 11 (1 pkt)

Wyjaśnij, w jakim celu w akapicie 9. autor przytacza opinię Hannah Arendt.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 12 (2 pkt)

Kto, według Raula Hilberga, przyczynił się do „przeprowadzenia” Holokaustu? Dlaczego autor tekstu odwołuje się do jego poglądów? Odpowiedz na podstawie akapitu 9.

.....

.....

.....

.....

Zadanie 13 (2 pkt)

Nad czym i dlaczego musimy się skupić, badając Holokaust współcześnie? Odpowiedz na podstawie akapitu 10.

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie 14 (2 pkt)

W jakim celu na końcu akapitu 11. wymienia autor cechy współczesnej cywilizacji? Możesz cytować fragmenty tekstu.

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie 15 (1 pkt)

Fragment akapitu 11. „... warunki, które przekształciły niewyobrażalne w realne, należą do osiągnięć naszej współczesnej cywilizacji...” ma charakter:

- a. Groteskowy,
- b. Ironiczny,
- c. Informacyjny.

Cześć II

Tematy prac pisemnych z języka polskiego

Temat 1

Analizując fragment *Medalionów* Zofii Nałkowskiej oraz *Początku* Andrzeja Szcypiorskiego, przedstaw sytuację Żydów – uciekinierów. (Scenariusz lekcji języka polskiego dla uczniów klasy maturalnej, ćwiczenie 8, tekst dla grupy I i V).

Temat 2

Dokonując analizy i interpretacji fragmentu *Żydowskiej wojny* Henryka Grynberga, scharakteryzuj stosunek Polaków do ukrywających się Żydów. (Scenariusz lekcji języka polskiego dla uczniów klasy maturalnej, ćwiczenie 8, tekst dla grupy IV).

Model odpowiedzi i schemat oceniania zadania sprawdzającego rozumienie czytanego tekstu

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW dla uczniów szkoły ponadgimnazjalnej

1. Przedstaw genezę i główne etapy zagłady Żydów polskich podczas drugiej wojny światowej.
2. Czy zgadzasz się ze słowami brytyjskiego historyka prof. Normana Daviesa: „Żaden kraj w Europie nie został zraniony przez Holokaust dotkliwiej niż Polska. [...] Tylko ci, którzy byli jednocześnie Polakami i Żydami, są w stanie pojąć ten ból”. Uzasadnij swoje zdanie.
3. Wskaż kolejne elementy przejścia w polityce Trzeciej Rzeszy od antysemityzmu do planowej eksterminacji Żydów. Jakie czynniki zdeterminowały ten proces?

BIBLIOGRAFIA DLA NAUCZYCIELA

- Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. Dariusz Libionka, Warszawa 2004.
- Arad Yitzhak, *Belzec, Sobibor, Treblinka. The Operation Reinhard Death Camps*, Bloomington 1999.
- Archiwum Ringelbluma. Getto warszawskie lipiec 1942–styczeń 1943*, oprac. Ruta Sakowska, Warszawa 1980.
- Auschwitz – nazistowski obóz śmierci*, red. Franciszek Piper, Teresa Świebocka, Oświęcim 1998.
- Auschwitz. Pamięć dla przyszłości*, Warszawa 2003.
- Blatt Tomasz Toivi, *Z popiołów Sobiboru (skąd nie było powrotu). Historia Przetrwania*, Włodawa 2002.
- Browning Christopher R., *Zwykli ludzie. 101. Policyjny Batalion Rezerwy i „ostateczne rozwiązanie” w Polsce*, Warszawa 2000.
- Eisenbach Artur, *Hitlerowska polityka zagłady Żydów*, Warszawa 1961.
- Engelking Barbara, Leociak Jacek, *Getto warszawskie. Przewodnik po nieistniejącym mieście*, Warszawa 2001.
- Engelking Barbara, Tych Feliks, Żbikowski Andrzej, Żyndul Jolanta, *Pamięć. Historia Żydów Polskich przed, w czasie i po Zagładzie*, Warszawa 2004.
- Eksterminacja Żydów na ziemiach polskich w okresie okupacji hitlerowskiej. Zbiór dokumentów*, oprac. Tatiana Berenstein, Artur Eisenbach, Adam Rutkowski, Warszawa 1957.
- Gilbert Martin, *Atlas historii Holocaustu*, Liszki 2001.
- Gilbert Martin, *Holocaust. Ludzie. Dokumenty. Pamięć*, Warszawa 2002.
- Gutman Israel, *Walka bez cienia nadziei. Powstanie w getcie warszawskim*, Warszawa 1998.
- Gutman Ysrael, Krakowski Shmuel, *Unequal Victims. Poles and Jews During World War II*, New York 1986.
- Hilberg Raul, *The Destruction of the European Jews*, New York–London 1985.
- Hilberg Raul, *Perpetrators, victims, bystanders: the Jewish catastrophe 1933–1945*, New York 1992.
- Holokaust. Lekcja historii. Zagłada Żydów w edukacji szkolnej*, red. Jacek Chrobarzyński, Piotr Trojański, Kraków 2004.
- Katzmann Friedrich, *Rozwiązanie kwestii żydowskiej w dystrykcie Galicja*, oprac. Andrzej Żbikowski, Warszawa 2001.
- Klukowski Zygmunt, *Dziennik z lat okupacji Zamojszczyzny (1939–1944)*, red. Zygmunt Mańkowski, Lublin 1958.
- Laqueur Walter, *The Terrible Secret: An Investigation into the Suppression of Information about Hitler's „Final Solution”*, London 1980.
- Leociak Jacek, *Tekst wobec zagłady. O relacjach z getta warszawskiego*, Wrocław 1997.
- Maranda Michał, *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, Warszawa 2002.
- Mark Bernard, *Powstanie w getcie warszawskim*, Warszawa 1963.
- Marrus Michael R., *Holocaust*, Warszawa 1993.
- Męczeństwo i zagłada Żydów w zapisach literatury polskiej*, oprac. Irena Maciejewska, Warszawa 1988.

Ośrodek zagłady w Chełmnie nad Nerem i jego rola w hitlerowskiej polityce eksterminacyjnej. Materiały z sesji naukowej, red. Józef Kapustka, Maciej Laba, Zdzisław Lorek, Konin 1995.

Polacy-Żydzi 1939-1945. Wybór źródeł, oprac. Andrzej Krzysztof Kunert, Warszawa 2001.

Prekerowa Teresa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom - Warszawa 1942-1945*, Warszawa 1982.

Ringelblum Emanuel, *Stosunki polsko-żydowskie w czasie drugiej wojny światowej. Uwagi i spostrzeżenia*, Warszawa 1988.

Szuchta Robert, *Holocaust, zrozumieć dlaczego*, Warszawa 2003.

Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939-1945, oprac. Władysław Bartoszewski, Zofia Lewinówna, Kraków 1969.

Zagłada Żydów na Rzeszowszczyźnie. Album pamięci, oprac. Elżbieta Rączy, Igor Witowicz, Rzeszów-Warszawa 2004.

Zagłada Żydów zagłębiowskich, red. Aleksandra Namysło, Będzin 2004.

Zanim odeszli... Fotografie odnalezione w Auschwitz, red. i oprac. Kersten Brandt, Hanno Lowey, Krystyna Oleksy, Oświęcim 2001.

Żbikowski Andrzej, *Żydzi. Antysemityzm. Holocaust*, Wrocław 2001.

„Egota”. Rada Pomocy Żydom 1942-1945. Wybór dokumentów, oprac. Andrzej Krzysztof Kunert, Warszawa 2002.

Życie i zagłada Żydów polskich 1939-1945. Relacje świadków, wybór i oprac. Michał Grynborg, Maria Kotowska, Warszawa 2003.

